

Z piyknyj miski siy nie najys – czyli rola miłości w góralskim małżeństwie

Z piyknyj miski siy nie najys – the role of love in a highlanders' marriage

Ewa Sikora

UNIwersytet PEDAGOGICZNY IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE

Słowa klucze

sacrum i *profanum* codzienności, miłość, językowy obraz świata, etnolingwistyka, gwara podhalańska

Keywords

the sacred and the profane of everyday life, love, ethnolinguistics, linguistic picture of the world, Podhale dialect

Abstrakt

Sakrament małżeństwa w samej swej nazwie ma proveniencję religijną, jakkolwiek łączy w sobie także sferę *profanum* – wszystko co ludzkie, codzienne, prozaiczne. W niniejszym artykule podjęto próbę rekonstrukcji składników językowego obrazu góralskiego małżeństwa i roli miłości w podejmowaniu decyzji o założeniu rodziny. Korzystając z założeń metodologicznych JOS, analizie poddano teksty napisane w gwarze podhalańskiej. Na tej podstawie scharakteryzowano małżeństwo jako wynik konwencji społecznej, na mocy której w parę łączyli się ludzie o podobnym statusie majątkowym. Subtelne i czułe relacje towarzyszące zakochaniu oraz małżeńskie *sacrum* były zdeterminowane przez trudną sytuację życiową. Ślub nie był więc związkiem serc, tylko pragmatyczną decyzją, której celem było zapewnienie godnego bytu nowo powstałej rodzinie.

Abstract

The very name of holy matrimony has a religious provenance, however, it also includes *the profane* – everything that is human and mundane. This arti-

cle aims to reconstruct the components of the linguistic picture of highlanders' marriage, as well as the role of love in the decision to start a family. The texts in Podhale dialect were analysed using the methodological assumptions of the linguistic picture of the world. On that basis, marriage was characterised as a social phenomenon, within which people of similar financial positions formed couples. Affectionate relations accompanying the process of falling in love and *the sacred* in marriage were determined by the difficult circumstances. Thus, marriage was not the matter of deep affinity, but a pragmatic decision, in order to provide a decent standard of living for the newly established family unit.

Z piyknyj miski siy nie najys – czyli rola miłości w góralskim małżeństwie

Niełatwo wyobrazić sobie rzeczywistość, która lepiej łączy w sobie sferę *sacrum* i *profanum* niż małżeństwo. Święty Jan Paweł II, przedstawiając swoją filozofię, powiedział: „Miłość jest istotnie najwyższą wartością moralną. Chodzi jeszcze o umiejętność przeniesienia wymiarów miłości w zwyczajne sprawy życia codziennego”¹. Małżeństwo, wynikające z „najpotężniejszego uczucia”², miłości rozumianej jako *agape*, jest zatem „instytucją ustanowioną od początku przez Boga”³. Warto jednak zapytać o obecność małżeńskiego *sacrum* w kulturze ludowej, a dokładniej w kulturze Podhala. Józef Kąs w *Leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* odnotował stwierdzenie: „I choć była miłość, to brakło majontku”⁴. Jakże wymowne staje się ono w kontekście miłości, która przechodzi ze sfery *sacrum* do *profanum*, staje się uzależniona od zewnętrznych czynników i zestawiana z dobrami materialnymi. I chociaż w rozwoju instytucji rodziny małżeństwo było rozumiane jako związek o charakterze bardziej ekonomicznym i religijnym niż uczuciowym, to pytanie o obecność miłości i jej charakter w góralskim małżeństwie wydaje się zasadne. Stąd też niniejszy artykuł ma na celu częściowe zrekonstruowanie językowo-kulturowego obrazu małżeństwa na Podhalu i określenie roli miłości w usankcjonowanym przez Kościół związku dwojga ludzi.

Miłość jest zagadnieniem, które analizowało wielu badaczy: psychologowie, antropologowie, socjologowie i filozofowie. Osobliwy pozostaje fakt, że mimo swej złożoności, nie była ona przedmiotem całościowych badań w humanistyce polskiej. Szczególnie zaś wiedza o jej rodzimym kształcie i kulturowej roli jest ograniczona. Językoznawcza refleksja nad tym, zdawałoby się, najważniejszym uczuciem, zaowocowała kilkoma opracowaniami miłości w różnym ujęciu, np. „Zgromadziła nas miłość”. *Językowy obraz miłości w homiliach ślubnych*⁵, *Językowy obraz miłości w „Ludziach bezdom-*

¹ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 2015, s. 90-91.

² J. Gajda, *Oblicza miłości*, Warszawa 1993, s. 5.

³ K. Hoła, *Przymierze małżeńskie w świetle nauki Pisma św. i Tradycji*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1987, nr 40, s. 490.

⁴ J. Kąs, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. VI, Nowy Sącz 2018, s. 145.

⁵ M. Rybka, J. Sławek, „Zgromadziła nas miłość”. *Językowy obraz miłości w homiliach ślubnych*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2015, nr 29, s. 97-113.

nych” i „Przedwiośniu” Stefana Żeromskiego: leksykalne wykładniki miłości⁶, *Kształtem jest miłość. Obraz miłości w tekstach Jana Pawła II*⁷ czy monografia *Od miłości do nienawiści. Językowe mechanizmy kreowania emocji*⁸. Ludowe rozumienie słowa *kochać* opracowała Urszula Majer w *Słowniku ludowych stereotypów językowych*⁹. Mimo to chłopskie pojmowanie miłości nigdy nie stanowiło odrębnego przedmiotu badań nad folklorem. Pojawiało się ono przede wszystkim jako kontekst dla charakteryzowania poszczególnych gatunków, zwłaszcza pieśni; refleksji nad moralnością, wrażliwością i obyczajowością ludową; i wreszcie w kontekście badań nad językowym obrazem świata i nad językiem folkloru.

Pierwsze naukowe opracowania charakteryzujące miłość wieśniaczą pochodzą jeszcze z epoki przedkolbergowskiej i zostały napisane w duchu romantycznej fascynacji ludowością oraz obrzędowością. Warto w tym miejscu wspomnieć nazwiska dwóch etnografów: Łukasza Gołębiowskiego¹⁰ i Józefa Mączyńskiego¹¹, którzy opisali niekonięcznie subtelne relacje między panną a kawalerem głównie na materiale przyśpiewek. W dalszej kolejności miłością ludową zajmowały się Kazimiera Skrzyńska¹² i Ignacja Piątkowska¹³. Ta ostatnia opisała obiekt tej miłości, czyli „dzieweczkę wiejską”. Autorka, z charakterystycznym dla XIX wieku postrzeganiem wsi jako arkadii, opisuje, że „wieśniak kocha całą potęgą uczucia, kocha prawdziwie, a miłość swoją upamiętnia w piosence”¹⁴. Tendencję tę trafnie scharakteryzował Czesław Hernas, mówiąc, że „Chłop sprawny, szczęśliwy, śpiewający przy pracy, to już nie sezonowy top poetycki, ale trwały mit społeczny, wzbogacony później w kolorową sukmanę; taki przeszedł w wiek XIX”¹⁵. Dopiero wiek XX przynosi inne spojrzenie na kulturę ludową, a tym samym na miłość. Cytowany wyżej badacz, po Janie Bystroniu i Kazimierzu Moszyńskim, otworzył

⁶ M. Krauz, *Językowy obraz miłości w „Ludziach bezdomnych” i „Przedwiośniu” Stefana Żeromskiego: leksykalne wykładniki miłości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Dydaktyka” 2005, z. 4, s. 141-148.

⁷ M. Rybka, *Kształtem jest miłość. Obraz miłości w tekstach Jana Pawła II*, Poznań 2014.

⁸ *Od miłości do nienawiści. Językowe mechanizmy kreowania emocji*, red. W. Kochmańska, B. Taras, Rzeszów 2010.

⁹ U. Majer, *Kochać*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych*, Wrocław 1980, s. 83-118.

¹⁰ Ł. Gołębiowski, *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony*, Warszawa 1830.

¹¹ M. Mączyński, *Włościanie z okolic Krakowa*, Kraków 1858.

¹² K. Skrzyńska, *Kobieta w pieśni ludowej*, Warszawa 1891.

¹³ I. Piątkowska, *Miłość w pieśniach ludu sieradzkiego*, [w:] *Upominek. Książka zbiorkowa na cześć Elizy Orzeszkowej*, Kraków 1893, s. 470-474.

¹⁴ *Ibidem*, s. 470.

¹⁵ Cz. Hernas, *W kalinowym lesie*, Warszawa 1965, s. 33.

inną perspektywę spojrzenia na wieśniacze uczucia. Hernas dokonał demitologizacji chłopów i stworzył koncepcję miłości ludowej – nieskrępowanej, żywiołowej, zgodnej z naturą. Kontynuując jego ustalenia, Jerzy Bartmiński stworzył własną definicję erotyku ludowego. Zwrócił uwagę na język i symbolikę pieśni ludowych, mówiących o uczuciu między kobietą a mężczyzną¹⁶. Miłością góralską zajął się Ryszard Tomicki. Jako jeden z pierwszych badał normy życia seksualnego wśród ludu¹⁷. Kwestie miłości małżeńskiej podjęli dwaj znamienici socjologowie William Thomas i Florian Znaniecki. W badaniach problematyki chłopskiej doszli do ustaleń, że miłość nie jest konieczna do zawarcia małżeństwa. To, czego wymaga się od małżonków, to szacunek, miłość zaś jest kwestią indywidualną¹⁸. Małżeństwo z rozsądku stało się przedmiotem opisu Łukasza Gołębiowskiego już ponad 180 lat temu. O preferencjach kawalera pisał on w następujący sposób¹⁹:

Oczekuje wieśniak po żonie: pieniędzy i sprzętów domowych, szuka jej zwykle o podal, wziętość bowiem na wsi równie jak w mieście powiększa się w stosunku do odległości, zdaleka świetniej się okazują dobre przedmioty, gasną wady, któreby się widziało z bliska. Powinna być poważna, skromna i cicha dziewczyna, a nadewszystko pracowita, żeby się podobać mogła. Jeśli spojrzenie jej miłe, czerstwa cera i mierna otyłość, licznych mieć będzie kochanków. Nie jedna będąc na jakim posiedzeniu mało je i pije, a zapytujących się upewnia, że syta, chociaż jej głód i pragnienie dokuczają, ażeby się okazała nie wiele wymagającą²⁰.

Związki małżeńskie bez miłości były bardzo częste wśród ludu, zjawisko to tłumaczył Bohdan Baranowski. Jego zdaniem miłość na wsi nie miała odpowiednich warunków do rozwoju, ponieważ była determinowana z jednej strony trudną sytuacją materialną, a z drugiej regulowana surowymi przepisami kościelnymi.

Na podstawie powyższego przeglądu można usytuować obraz miłości ludowej na dwóch przeciwstawnych krańcach: od idealistycznego i arkadyjskiego ujęcia XIX-wiecznych badaczy, po realne scharakteryzowanie związku małżeńskiego jako wyniku obustronnej umowy. Jak wobec tego scharakteryzować małżeństwo góralskie? Pomocna okazuje się metodologia badania językowego obrazu świata (JOS), którą opracował Jerzy Bartmiński i inni ba-

¹⁶ J. Bartmiński, „*Jaś koniki poił*”: (uwagi o stylu erotyki ludowej), „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 2 (14), s. 11-24.

¹⁷ R. Tomicki, *Norma, wzór i wartość w życiu seksualnym tradycyjnych społeczności wiejskich w Polsce*, „Etnografia Polski” 1977, t. 21, z. 1, s. 60.

¹⁸ W. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i w Ameryce*, t. 1, tłum. A. Metelska, Warszawa 1976, s. 99.

¹⁹ Autorka zachowuje oryginalną pisownię wszystkich tekstów źródłowych.

²⁰ Ł. Gołębiowski, op. cit, s. 220-221.

dacze z lubelskiego kręgu etnolingwistycznego. JOS zdaniem Bartmińskiego jest:

zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone” w gramatyce, słownictwie, w kliszowych tekstach np. przysłowia, ale także sądy „presuponowane”, tj. implikowane przez formy językowe utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów, rytuałów²¹.

Podstawę materiałową do rekonstrukcji językowego obrazu małżeństwa stanowią podhalańskie przyśpiewki, gawędy i pamiętniki. Większość tekstów to rękopiśmienne wspomnienia dotychczas nieanalizowane. Można je odnaleźć w zbiorach Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. Z tych zbiorów pochodzą także odnotowane przez etnografów i entuzjastów przyśpiewki ludowe. Ponadto wykorzystano wydane wspomnienia Franciszka Sikononia²², gawędy opracowane przez Włodzimierza Wnuka²³ i opublikowany w „Wierchach” artykuł Wandy Jostwej²⁴. Wszystkie poświadczenia pochodzą z okresu poprzedzającego pierwszą połowę XX wieku. To kryterium czasowe znajduje uzasadnienie w tendencjach kulturowych i gospodarczych charakterystycznych dla Podhala, a zmieniających się już pod koniec XX wieku. Realia, do których odnoszą się analizowane teksty, to dla Podhala, jak i dla całego kraju, czas szczególny – między innymi czas wojny i okupacji. Pogorszyły się wtedy, już wcześniej skromne, warunki bytowe górali. Ziemia podhalańska była nieurodzajna, nie znano nawozów, maszyn rolniczych, a edukacja ograniczała się do nieobowiązkowych czterech klas szkoły podstawowej. Mieszkańcy Podtatrza żyli głównie z tego, co sami wyprodukowali. Na kilku morgach hodowali krowę i parę owiec, na przednówku przymierali głodem, a nieurodzajne lata niejednokrotnie niszczyły całe plony. W takim środowisku – zgodnie z tym, co twierdził Baranowski – myślenie i postrzeganie małżeństwa jako *sacrum* było zdeterminowane codzienną walką o byt.

Podhale było biednym rejonem Polski, a mimo to lub wskutek tych surowych warunków, rozwinęła się tam wyjątkowa tradycja i kultura, której wytworem są także materiały piśmiennicze. Przeanalizowane teksty to z jednej strony pamiętniki góralek, zawierające opis rzeczywistych doświadczeń, a z drugiej – przyśpiewki odzwierciedlające sposób myślenia, pragnienia i mentalność górali. W obrębie analizowanych tekstów znajdują się także gawędy – świadectwo pierwotnie przekazywanych ustnie historii. Mimo

²¹ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 12.

²² F. Sikoń, *Coby nie zaboczyć*, Rabka Zdrój 2011.

²³ W. Wnuk, *Gawędy skalnego Podhala*, Kraków 1981.

²⁴ W. Jostowa, *Z życia góralskiej biedoty w XIX w.*, „Wierchy” 1953, nr 22.

iż niejednokrotnie posiadają one żartobliwy charakter, to można na ich podstawie odtworzyć pewien sposób myślenia i postrzegania rzeczywistości. Dodać należy, że wszystkie teksty pisane są albo gwarą podhalańską, albo interdialektem – hybrydą gwary i języka ogólnego²⁵, charakterystyczną dla pamiętników. Językowo-kulturowy obraz małżeństwa w niniejszym artykule został zrekonstruowany na podstawie semantyki badanych tekstów. Nie jest on obrazem całościowym, a jedynie oglądem, naświetleniem pewnych składników językowego obrazu miłości i małżeństwa, który w pełni może stać się przedmiotem osobnych i gruntowniejszych badań.

Analizę materiału językowego należy rozpocząć od zdefiniowania leksemu *miłość* w gwarze podhalańskiej. W *Ilustrowanym leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* można odnaleźć następującą definicję:

1. Uczucie bezinteresownego oddania i służenia drugiej osobie, przyjemność z przebywania z kimś, podbudowana zazwyczaj związkiem z osobą płci przeciwnej; wyraz znany współcześnie, choć nie tak dawno takie uczucie określano raczej: *rod mie widzi, rod mie mo*;
2. Erotyczny związek dwojga ludzi²⁶.

Natomiast *miłość* w *Wielkim słowniku języka polskiego PWN* zdefiniowana jest następująco:

1. Głębokie uczucie do drugiej osoby, któremu zwykle towarzyszy pożądanie;
2. Silna więź emocjonalna, jaka łączy ludzi sobie bliskich, zwłaszcza spokrewnionych;
3. Poczucie silnej więzi emocjonalnej, duchowej, intelektualnej z kimś lub czymś, co jest wartością samą w sobie;
4. Głębokie zainteresowanie czymś, znajdowanie w czymś przyjemności; zamięłowanie, pasja;
5. Obiekt czyichś uczuć, pragnień;
6. Pożycie seksualne, seks²⁷.

Przywołanie powyższych definicji uzmysławia, że podhalańska *miłość* postrzegana jest jedynie w odniesieniu do relacji kobiety i mężczyzny – znacząco od dawna znaczenia. W stosunku do ogólnopolskiej *miłości* jej rozumienie jest uboższe o takie aspekty, jak miłość rodzicielska, miłość czy zamięłowanie do czegoś, nie mówiąc już o miłości własnej, francuskiej, homoseksualnej

²⁵ Z. Zagórski, *W sprawie interdialektu*, „Slavia Occidentalis” 1984, nr 41, s. 57-61.

²⁶ J. Kąś, *Miłość*, [w:] idem, op. cit., t. VI, s. 144-145.

²⁷ *Miłość*, [w:] *Wielki słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2018, s. 901-902.

czy wolnej²⁸. Jak słusznie zauważył Kazimierz Ożóg, definicje słownikowe zawierają odniesienie semantyczne do wspólnego etymologicznego aspektu miłości jako uczucia osób płci przeciwnej, pomijając tym samym kategorię *dobra* dla miłości najważniejszą²⁹. Znamienny jest fakt, że w góralskiej definicji *miyłości* tego *dobra*, o którym pisał Ożóg, można się dopatrzeć chociażby w takich stwierdzeniach jak bezinteresowność czy oddanie i służenie drugiej osobie. Tym samym miłość góralska (w definicji) jest niewątpliwie związana ze sferą *sacrum*. Jej pojmowanie odnosi się do tego, co o miłości pisał Karol Wojtyła: „Tam, gdzie się jest powołanym, tam nie tylko trzeba ukochać kogoś, ale i *dać siebie z miłości*”³⁰.

Oprócz definicji leksemu *miyłość* Kąs wymienia także związki frazeologiczne z tym komponentem. *Ik miyłość, Prosym ik miłości i prosym piyknie ich miłości*³¹ są grzecznościowymi formami adresatywnymi, kierowanymi zwykle do osób przyjezdnych (*panów*), cieszących się szacunkiem miejscowych, natomiast związek *na miłość boskom*³² jest ekspresywizmem, używanym w przypadku ‘bardzo silnej prośby kierowanej do kogoś’³³. Wymienione frazeologizmy, mimo że są zleksykalizowane, nie pozostają w semantycznym związku z definicją miłości zaproponowaną przez autora.

Rekonstrukcję składników językowego obrazu góralskiej miłości w aspekcie małżeństwa należy rozpocząć od wyszczególnienia cech, którymi kierowali się młodzi przy wyborze partnera życiowego. Bodajże najważniejszą rolę odgrywała kwestia majątku i wszystkie elementy z nią związane, czyli wielkość gospodarstwa, ilość zwierząt hodowlanych czy ubiór. Stąd też z małżeństwem nieodłącznie związana była *biyda*, czy to jako bariera do zawarcia związku małżeńskiego, czy jako jego motyw – o czym będzie mowa w dalszej części artykułu. *Biyda* rozumiana jako ‘stan charakteryzujący się dotkliwie odczuwalnym brakiem podstawowych środków do życia’³⁴ determinowała wybór małżonka lub całkowicie przekreślała szanse na poślubienie kogoś. Była utrwalona w świadomości kobiet, które określały same siebie przymiotnikami *biydno, chudobno* czy *bez posagu i majątku*:

²⁸ Ibidem.

²⁹ K. Ożóg, *Leksem „miłość”*. Rozważania semantyczne i kulturowe, [w:] *Od miłości do nienawiści...*, op. cit., s. 11-12.

³⁰ K. Wojtyła, op. cit., s. 175.

³¹ J. Kąs, *Miyłość*, [w:] idem, op. cit., t. VI, s. 145.

³² Ibidem.

³³ J. Kąs, *Na miyłość boskom*, [w:] ibidem, s. 365.

³⁴ J. Kąs, *Biyda*, [w:] ibidem, t. I, s. 268.

Nie cekała na nikogo ani tyz nie myślała, coby jaki parobek o niej myśłoł. Fto by ta ku niyj przysed, kie je bydno? (FSik: 2011: 104)³⁵.

[...] jeszcze kilka razy [ojciec – E. S.] tyz migłowe zawraçoł ztym zynidłym ale mnie sie nie kciało o tym słyszeć bo jako się wydać kiedy majątku ani posagu ani wykształcenia jek niemiała (APab 1968: 24).

Jo hudobno była, po coś ku mnie chodzieł.

Nik ci do bogatej płotu nie zagrodził (ALan 1912: 11).

Biedniejsza panna, nawet jeżeli była ładna i adorowana na wiejskich zabawach, nie miała propozycji małżeńskich, jednocześnie o rękę mniej urodziwej, ale bogatej, chłopcy ubiegali się chętnie. Świadectwem tego są odnotowane przez autorkę jednego pamiętnika przysłowia: *niek bedzie i świnią kiedy piniędzy skrzynia* albo *bysie kawaler ożenił z krową kieby jej sto złotych do ogona przywiązoł* (APab 1968: 32). Jeszcze współcześnie istnieje na Podhalu żartobliwe, jakkolwiek oddające istotę rzeczy, powiedzenie, że *baby trza tam sukać, ka nojwiększo kupa gnoja za sopom*, ponieważ jest to świadectwem posiadania większej liczby zwierząt hodowlanych, a co za tym idzie większego gospodarstwa rolnego.

Często matki ubierały dorastające już dziewczęta *paradnie*, czyli w taki sposób, aby podkreślić ich status majątkowy i zachęcić ewentualnych kandydatów do ubiegania się o ich rękę. Wyznacznikiem zamożności panny były przede wszystkim *korole* i *cyrowono*, *paradno spodnica* (WHPa 1938: 18), ale także *blaskowany*³⁶ *gorset* oraz *cynckowane*³⁷ *kiyrpce*. Z drugiej jednak strony przesadne eksponowanie swojego statusu przez strój skutkowało nadaniem takiej pannie miana *paradnicy*, co z kolei stawiało ją w negatywnym świetle. Żaden bowiem kawaler nie chce żony, która zbytnią wagę przywiązuje do stroju. Przewrotnie obrazuje to przyspiewka:

Kiebyś była w starym kiyrpcu, to byś była w moim sercu,

Ale ześ jest w jaksamiecie, nie kochom ciy, nie trza mi ciy (załyszane).

Szczególnym powodzeniem cieszyły się *jedynice*, czyli nieposiadające rodzęństwa kobiety, ponieważ dziedziczyły cały rodzinny majątek:

³⁵ Wszystkie teksty źródłowe opatrzone są skrótami, których rozwinięcie znajduje się na końcu artykułu. W przypadku niektórych pamiętników nie można ustalić roku ich napisania, w takiej sytuacji została podana data urodzenia autora.

³⁶ Ozdobiony blaskami, czyli małymi, kolorowymi blaszkami z dziurką w środku (cekiny). Zob. J. Kaś, *Blaska*, [w:] idem, op. cit., t. 1, s. 286.

³⁷ Ozdobione cyntkami, czyli metalowymi (zwykle mosiężnymi), wypukłymi ozdobami nabijanymi, np. na pasek lub kierpce. Zob. J. Kaś, *Cyntka*, [w:] idem, op. cit., t. II, s. 307.

Choćbyś mnie uwiązoł na jedwabnej nici,
To se bede chodził ku tej jedynicy (ALan 1912: 36).

Innym składnikiem obrazu miłości i małżeństwa były cechy charakteru panny, stanowiące o jej atrakcyjności. Powinna być *robotno*, *gazdobiwo* oraz *skromno*. Z decyzją o małżeństwie nie mogła zwlekać zbyt długo, bowiem niemające i starsze dziewczyny miały zdecydowanie mniejsze szanse na znalezienie odpowiedniego kandydata na męża:

Mój tata, kie parobcył, zauwożył, ze była ś niyj [mamy – E. S.] dziywka robotno i dość bogato. Bez to sie mu zwidziała i namysłół sie ś nim ozynić (FSik 2011: 19).

Matka mu sie nie dała ze mną zenić zem biydno staro ze chodze w krutkiej spódnicy ze nie bedzie ze mnie gaździno (APab 1968: 25).

Cechy partnerów, stanowiące składnik językowo-kulturowego obrazu małżeństwa, były podobne, jak w przypadku panien. Dziewczęta, zgodnie z powiedzeniem z *piyknyj miski siy nie najys* (FSik 2011: 134), uważały, że *lepsy brzyćki z cym, jako piykny bez nicego* (GSP 1981: 203), ponieważ tylko zamożniejszy mężczyzna mógł zapewnić rodzinie godny byt. Tym *cymś* była przede wszystkim ziemia: *syroko obora* (JSun 1925: 88), a co za tym idzie obfitość zwierząt hodowlanych: *koni pora; duzo owiecek* (JSun 1925: 88) oraz bogaty strój (*cuha*³⁸, *portki docyfrowane*³⁹ ALan 1912: 14). *Pacholek* nie miał szans na korzystny ożenek. Nie posiadał własnego gospodarstwa, pracował cały rok za wyżywienie i przyodziewek, a w społeczności wiejskiej nie cieszył się zbyt wielkim szacunkiem:

He, coz wy se myślicie [...] ze jo dziywke takiemu dziadowi dom. Takiemu co je pachółkiem, ni mo nic i służyć musi? Ha, nigda, przeniğda, kazbyk swój honor podziół? Świat by sie ze mnie śmiół (GSP 1981: 215).

Podobnie jak kobieta, mężczyzna powinien być także pracowity:

Trza było ku temu chłopu i to jesce robotnego, a ku temu takiego, coby za tyn robote nie kciół duzo dudków. Nolepsy byłby ślubny chłop, boby mu nie trza było nic płacić (FSik 2011: 103).

³⁸ Krótkie, wierzchnie, męskie okrycie z długimi rękawami, sięgające poniżej bioder, zarzucano ją przeważnie na ramiona; dawniej *cuha* była pozbawiona zdobień, obecnie jest bogato haftowana. Zob. J. Kąś, *Bioło cuha*, [w:] idem, op. cit., t. I, s. 259.

³⁹ Ozdobione wyszywanymi lub haftowanymi wzorami. Zob. J. Kąś, *Cyfrować*, [w:] ibidem, t. II, s. 294.

Mimo że chłopcy *napiyrali się* dziewczyn, a te *poziyrały* w stronę swoich sympatii, to i tak decydujący głos mieli rodzice. To oni wybierali (*godzyli*) odpowiedniego kandydata dla córki, kierując się opisanymi wcześniej kryteriami. Korzystne *wydanie*, jak obrazuje powyższy cytat, było sprawą honoru dla rodziców, a przyszła panna młoda musiała uszanować wolę ojca. Opinia Ryszarda Kantora, jakoby dziewczyna na Podhalu miała wolną rękę w wyborze męża, wydaje się błędna⁴⁰. Młoda góralka „nic nie miała do godanio, bo jak ojcowie ustalili, bo majątki pasowały, to musiała za tego iść, co ojcowie kcieli”⁴¹. Często nie brali oni pod uwagę dobra dziecka, a raczej perspektywę pomnożenia majątku, a także zapewnienia nowej rodzinie takich warunków, które gwarantowałyby pewność egzystencji. Stąd też niejednokrotnie w parykojarzeni byli ludzie w różnym wieku – młode dziewczyny musiały wychodzić za starszych bogatych wdowców:

Tatuś kilka razy chcioł mnie wydać zamąż raz kiedyk miała 16 lat przyszedł do nas taki stary wdowiec pewnie dużo starszy od mojego ojca (APab 1968: 24).

Jako składnik językowo-kulturowego obrazu małżeństwa należy wymienić *biedę*, która stanowiła czynnik motywujący ludzi do zawarcia małżeństwa: *He, teraz to juz sama biyda zmusi Wojtka do zyniacki* (GSP 1981: 204). W gwarze podhalańskiej rzeczownik *biyda* wchodzi w liczne związki wyrazowe, np.: *biyda ćwicy*, *biyda pucy*, *biyda bijy*⁴², w tym przypadku *biyda zmuso* do zawarcia związku małżeńskiego. W sytuacji, gdy panna nie posiadała żadnego majątku, małżeństwo było jedynym ratunkiem przed *służbą*. Mogło jej zapewnić materialny byt, a także podnieść status społeczny. W razie poślubienia bogatszego mężczyzny stawała się *gaździnom*. Ilustruje to podhalańska przyspiewka:

Chudobno dziewczyna
Boga uprosiła
coby jom chłopiec wzion
coby nie służyła (MGSz 1969: 52).

Kawaler, który został sam na gospodarstwie, też miał swoje powody, by szybko znaleźć żonę, była ona bowiem niezbędną, a co najważniejsze nieodpłatną pomocą w gospodarstwie:

⁴⁰ Zob. R. Kantor, „*Gdzie chleb się kończy, a niebo zaczyna*”. *Kultura ludowa Zakopanego i okolic*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, red. R. Dutkova, t. 1, Kraków 1991, s. 632.

⁴¹ U. Lehr, *Obrzędowość rodzinna*, [w:] *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, red. D. Tylkowa, Kraków 2000, s. 312.

⁴² J. Kaś, *Biyda*, [w:] idem, op. cit., t. I, s. 270.

Zyniacka lepsi rzecz i na zyniacce lepij byś wyseł. Na pachółka, kćący go z roku wypłacić, trza sprzedać krowe. Zaś jak sie ozynis, to jesce do chałupy jedne abo i dwie krowy przywiedzies z babom – no i darmo bedziys miol i krowy i robotnice! (GSP 1981: 203).

E biyda tyz, biyda⁴³, kie baby ni ma w chałupie. Ani fto gaci połotać, ani wyprać, w gorku pusto, e, biyda, ni ma co. Kiebyś sie ta, Jasiu, ozynił, to byś se babe do chałupy przywiódł. A baba by ci grul uskrobała, klusek nawarzyła, a i gacie wyprała tyz (FSik 2011: 138).

Oczywiście, nie zawsze młodzi kierowali się zaleceniami rodziców. Jednak niezgoda skutkowała nie tylko brakiem akceptacji ze strony teściów, ale także odmową jakiegokolwiek pomocy. Dotyczyło to w dużej mierze mężczyzn, gdyż to oni mieli odwagę sprzeciwić się rodzicom i wybrać dla siebie żonę. Wobec kontestacji byt młodych małżonków mógł się zdecydowanie pogorszyć. Żeby ukarać niesubordynowanego syna, rodzice pozbawiali go majątku, nie pozwolili mieszkać w domu, a nawet odmawiali jedzenia żonie. Materiał wyekscerpowany z pamiętników daje tego potwierdzenie:

Nie mieliśmy gdzie mieszkać teściowa była bardzo niezadowolona zemnie jak my sie rzenili to mu bardzo bronili rze jestem zbiednej rodziny (ZRaf 1929: 58).

W domu męża nic mi nie dali [jeść – E. S.], ze złości, ze taką chudobną wzion (MMrug ur. 1859: 125).

Kolejnym składnikiem językowo-kulturowego obrazu świata, który można zrekonstruować na podstawie przysłów podhalańskich, jest wyraz dezaprobaty społeczeństwa wiejskiego wobec mezaliansów. Przejawia się on w stwierdzeniach *ludzie nie dadzom [spotykać się]* (ALan 1912: 17) lub w metaforycznym wyrażeniu *zamkniyntyj drozecki* (ALan 1912: 11) do ukochanej. Młody góral, który podjął decyzję o ślubie, mówił:

No namysłówek sie na ozynek (FSik 2011: 139).

W sierpniu 1956 roku brat Stasek namysłował sie zynić (FSik 2011: 123).

Wykluczało to czynny udział kobiety w procesie decyzyjnym. Zgodnie z tradycją, to mężczyzna wysyłał do rodziców dziewczyny *swatów*, którzy mieli jak najkorzystniej zaaranżować ślub i omówić wszystkie kwestie majątkowe.

⁴³ W tym kontekście *biyda* występuje w znaczeniu 'kłopotliwa, nieprzyjemna sytuacja; kłopot'. Zob. J. Kaś, *Biyda*, [w:] ibidem, t. I, s. 269.

Jak zatem wyglądało góralskie *małżyństwo*? Na pewno życie małżeńskie nie stanowiło tematu, o którym chciały chętnie pisać autorki analizowanych pamiętników. Mężczyźni tym konsekwentniej nie poruszali tej kwestii, ponieważ małżeństwo było oczywistością, obowiązkiem, losem, z którym trzeba było się pogodzić. Stwierdzenie jednej z pamiętnikarek *małżeństwo moje raczej udane* (AMar 1938: 4) wyczerpywało temat, a dalsza narracja utwierdza w przekonaniu, że miłość czy bliskie relacje z drugim człowiekiem nie były tak cenioną wartością jak praca.

Małżyństwo, zyniacka, ozynek albo *zynidło* to gwarowe odpowiedniki ogólnopolskiego *małżeństwa*. O ile trzy pierwsze synonimy posiadają neutralny charakter, o tyle trzeci – *zynidło* – sugeruje lekceważące, a wręcz drwiące potraktowanie małżeństwa. Związek sakramentalny, w jednym z cytowanych wyżej fragmentów, został określony jako *rzec*, co suponuje jego przedmiotowe traktowanie. Do małżeństwa, o ile spełniało swoje funkcje, nie przywiązywano większej wagi, stąd też o nim nie pisano. Językowo-kulturowy obraz małżeństwa wśród górali daleki był zatem od pojmowania go w kategorii *sacrum*.

Szczerą i smutną refleksję nad związkiem małżeńskim udało się odnaleźć w jednym z pamiętników:

Noi w owym czasie t.j. w czterdziestym drugim roku wyszłam za mąż. Nie przygotowana wcale duchowo ani materialnie, bez miłości, z przypadku czy wogóle nie wiem jak to się stało. Po prostu rodzice kazali. Wychowana pod pręgim ojca nie umiałam objawiać swej woli, i bałam się okazać sprzeciw, bo obecny mój mąż uchodził we wsi za lepszego, ale to mnie nie uszczęśliwiło, już to pożycie nasze od początku nie było dobre, choć kryłam się z nim przed ludzmi i światem (ABub ur. 1920: 10).

Powyższy cytat stanowi sedno rozważań o góralskim małżeństwie, o tyle wiarygodne, o ile stanowiące zapis rzeczywistych doświadczeń. Co zatem było spoidłem łączącym dwoje ludzi? Można przypuszczać, że honor, poczucie obowiązku i wierność przysiędze, którą składali przed Bogiem. Ponadto gwarantem zgodnego małżeństwa, szczególnie w oczach innych, był szacunek, gdyż społeczność wiejska nie wymagała od małżonków miłości – ona była ich indywidualną sprawą – mieli natomiast wzajemnie się poważać. Dlatego wszelkie nieporozumienia, do których dochodziło w relacji mąż – żona, nie powinny ujrzyć światła dziennego.

Zagadnienie roli miłości w góralskim małżeństwie wymaga jeszcze jednego doprecyzowania. W *Ilustrowanym leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* pod hasłem *miyłość* znajduje się, ukazująca nieobecność opisywanego leksemu w świadomości Podhalan, egzemplifikacja:

I jak pisał Jasiek – o miłości nie było godanio. Namowili, obgodali warunki, kielo z dziywkom, co mo parobek, i do zycio. Ni ma słowa w góralskiej gwarze – miłość⁴⁴.

Chociaż obecność i funkcjonowanie omawianego słowa w gwarze podhalańskiej jest tematem osobnych studiów, to w kontekście powyższego cytatu dodać należy, że relacje między kobietą i mężczyzną w planowanym lub trwającym małżeństwie były pozbawione czułości, wrażliwości, romantycznego zauroczenia. Chodziło przede wszystkim o utylitaryzm – sprawne gospodarowanie, prowadzenie domu i opiekę nad dziećmi, które w przyszłości miały pomóc w pracy na roli. Stąd też okazywanie uczuć i emocjonalność nie były cechami tak górali, jak i góralek.

Podsumowując, analiza materiału językowego pozwoliła scharakteryzować małżeństwo jako wynik konwencji społecznej, na mocy której w pary łączyli się ludzie o podobnym statusie majątkowym. Ujawniła się opozycja *bogaty – biydny, gazda – pacholek*, która stanowiła barierę i warunkowała wybór partnera życiowego. Subtelne i czułe relacje towarzyszące zakochaniu były zdeterminowane przez trudną sytuację życiową. Związki małżeńskie z miłości wśród górali należały do rzadkości, gdyż chłop przy ożenku nie kierował się uczuciem, lecz interesem. Małżeństwo nie było więc związkiem serc, a obustronną umową. Co więcej, związek bogatszego kawalera z biedniejszą panną był źle postrzegany zarówno przez rodziców przyszłych małżonków, jak i przez ludność wiejską, ponieważ w społecznych przekonaniach miłość nie była kojarzona z małżeństwem.

Gwarowe powiedzenie zawarte w tytule odzwierciedla zgoła racjonalne motywacje dwojga ludzi do zawarcia małżeństwa. Uroda czy uczucia nie były tak ważne, jak zaradność życiowa i morgi. Zwłaszcza w czasach, kiedy chleb był marzeniem, a sól – luksusem. Czy jednak w góralskim małżeństwie nie było miłości? Takie stwierdzenie byłoby daleko idące i nieprawdziwe. Czym bowiem uzasadnić trwałość związków i wierność przysiędze składanej przed ołtarzem, jak nie silną bogobożnością Podhalań. W tym aspekcie łączyć się może *sacrum* i *profanum* – w codziennym życiu; w dochowaniu przyrzeczenia; w miłości, która może nie przysła od razu, ale z czasem. Wystarczy posłuchać pięknych przyspiewek góralskich – one nie tylko odzwierciedlają pragnienie miłości, ale także są jej świadectwem.

Rozwinięcie skrótów

- ABub – Agnieszka Bublak, *Wspomnienia górali*, zebrał Wł. Winclawski, AR/NO/9.
ALan – Antoni Langer, *Śpiewki ludowe z Podhala*, AR/105.

⁴⁴ J. Kąś, *Miłość*, [w:] ibidem, t. VI, s. 145.

- AMar – Aniela Maryniarczyk, *Wspomnienia górali*, zebrał Wł. Winclawski, AR/NO/9.
- APab – Agnieszka Pabin, *Wspomnienia górali*, zebrał Wł. Winclawski, AR/NO/9.
- FSik – Franciszek Sikoń, *Coby nie zaboczyć*, Rabka Zdrój 2011.
- GSP – Włodzimierz Wnuk, *Gawędy skalnego Podhala*, Kraków 1981.
- JSun – Jan Sunderland, *Melodie i śpiewki z Podhala*, AR/20.
- MGSh – Małgorzata Gąsienica Szostak, *Przyśpiewki*, AR/NO/665.
- MMrug – Maria Mrugała [w:] W. Jostowa, *Z życia góralskiej biedoty w XIX w. „Wierchy”* 1953, nr 22.
- WHPa – Witold Henryk Paryski, *Piosenki góralskie*, zebrali Zofja i Witold Paryscy, AR/13.
- ZRaf – Zofia Rafacz, *Wspomnienia górali*, zebrał Wł. Winclawski, AR/NO/9.

Bibliografia

- Bartmiński J., „*Jaś koniki poił*”: (uwagi o stylu erotyki ludowej), „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 2 (14).
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006.
- Gajda J., *Oblicza miłości*, Warszawa 1993.
- Gołębiowski Ł., *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony*, Warszawa 1830.
- Hernas Cz., *W kalinowym lesie*, Warszawa 1965.
- Hoła K., *Przymierze małżeńskie w świetle nauki Pisma św. i Tradycji*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1987, nr 40.
- Kantor R., „*Gdzie chleb się kończy, a niebo zaczyna*”. *Kultura ludowa Zakopanego i okolic*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, red. R. Dutkowa, t. 1, Kraków 1991.
- Kąs J., *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I–VI, Nowy Sącz 2015–2018.
- Krauz M., *Językowy obraz miłości w „Ludziach bezdomnych” i „Przedwiośniu” Stefana Żeromskiego: leksykalne wykładniki miłości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Dydaktyka” 2005, z. 4.
- Lehr U., *Obrzędowość rodzinna*, [w:] *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, red. D. Tylkowa, Kraków 2000.
- Majer U., *Kochać*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych*, Wrocław 1980.
- Mączyński M., *Włościanie z okolic Krakowa*, Kraków 1858.
- Ożóg K., *Leksem „miłość”. Rozważania semantyczne i kulturowe*, [w:] *Od miłości do niewiści. Językowe mechanizmy kreowania emocji*, red. W. Kochmańska, B. Taras, Rzeszów 2010.
- Piątkowska I., *Miłość w pieśniach ludu sieradzkiego*, [w:] *Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej*, Kraków 1893.
- Rybka M., *Kształtem jest miłość. Obraz miłości w tekstach Jana Pawła II*, Poznań 2014.
- Rybka M., Sławek J., „*Zgromadziła nas miłość*”. *Językowy obraz miłości w homiliach ślubnych*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2015, nr 29.

- Skrzyńska K., *Kobieta w pieśni ludowej*, Warszawa 1891.
- Thomas W., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i w Ameryce*, tłum. A. Metelska, t. 1, Warszawa 1976.
- Tomicki R., *Norma, wzór i wartość w życiu seksualnym tradycyjnych społeczności wiejskich w Polsce*, „Etnografia Polski” 1977, t. 21, z. 1.
- Wielki słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2018.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 2015.
- Zagórski Z., *W sprawie interdialektu*, „Slavia Occidentalis” 1984, nr 41.